

Oförlömliga möten mellan fiktion och verklighet

Sedan slutet av sjuttioalet har barnboksförfattarinnan Monica Zak skildrat centralamerikanska barns verklighet. Flera av hennes böcker handlar om oförlömliga barn som hon mött under sina många resor. Hennes senaste bok *Alex Dogboy*, om gatubarnet Nahin i Honduras, har delats ut till folkbibliotek i Centralamerika och firats med en alldeles egen *Alex Dogboy*- dag.

Alex dogboy dagen

Monica Zak har ett långt engagemang för Latinamerika bakom sig. Nästan hälften av den omfattande produktionen, på över fyrtio utgivna böcker, handlar om olika teman kring denna del av världen. Böcker som bygger på historier funna genom oräkneliga äventyr och möten. Hennes böcker har följt med mig från min barndom in i mitt yrkesliv som bibliotekarie. Jag blev nyfiken på var hennes engagemang kommer från och mailade henne ett antal frågor. Hon skriver själv på sin hemsida för Författarcentrum Öst att hon berättar historier från Latinamerika för att de är spännande länder och att hon kan spanska.

– Ska man försöka skriva böcker från ett annat land ska man helst kunna språket för att nå människorna man ska skriva om.

Och det är just vad hon gör, når människor. Både dem som hon berättar om och dem hon berättar för. Med en berättarteknik som kombinerar fantasi med journalistisk verklighet med personer och situationer nära oss, skapar Monica viktiga tidsdokument som berör. En gemensam nämnare för många av hennes böcker är att de handlar om hur unga människor kämpar för sitt berättigande, sin integritet och sitt människovärde.

– Jag är en udda fågel bland de svenska författarna, som envisas med att engagera mig i olika samhällsproblem. De flesta författare utgår från sina egna privata erfarenheter. Jag har bara skrivit om mig själv i två böcker, resten har jag hittat ute i världen, säger hon.

Monica är, utöver sitt författarskap, också verksam som journalist, manusförfattare och producent för tv-dokumentärer. En av hennes senaste böcker, *Alex Dogboy*, om en pojke som tillsammans med sina hundar bor på gatan i Honduras huvudstad Tegucigalpa, köptes nyligen in av Kungliga Biblioteket för att delas ut till folkbibliotek i Belize, Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua och Panama. Boken har väckt uppseende i länderna där det inte finns några böcker som skildrar de centralamerikanska gatubarnens verklighet. För att uppmärksamma boken, och i samband med den diskutera barns rättigheter, firades i mars månad en *Alex Dogboy*- dag runt om i de sju länderna. Den samtidiga aktiviteten på folkbiblioteken omfattas av det Sida- finansierade biblioteksstödet till Centralamerika, förmedlat av Kungliga Biblioteket. På Nationalbiblioteket i Honduras var Monica själv på plats för att fira dagen. Förutom kulturministern och chefen för Nationalbiblioteket var också Nahin Velásquez, som huvudpersonen i *Alex Dogboy* är inspirerad av, och hans hund Ranger med. Nahin, som är gatubarn i Tegucigalpa, lärde Monica känna under hösten 2001 då hon tillsammans med fotografen Kim Naylor på uppdrag av tidningen Globen gjorde en reportageresa till Honduras för att skriva om *Casa Alianzas* arbete för gatubarn i Centralamerika.

De bjöds in av svenska ambassaden till premiären för en barnteater. Pjäsen byggde på Barbro Lindgrens barnbok *Sagan om den lilla farbrorn*, om den ensamma farbrorn som till slut från en hund som vän. Efter viss tvekan lyckades de få med sig trettio barn från *Casa Alianza* som

alla förstummade såg teaterpjäsen. Efteråt var det ett av barnen som sa att den handlade om pojken Nahin och hans hundar. Monica som hade skymtat pojken med alla sina hundar innan, blev nyfiken och sökte upp honom. De träffades några gånger och han berättade om sitt liv, om hur han blev övergiven av sina föräldrar, om att bo på soptippen, om hans vänner och sina hundar som han levde med och som följde honom överallt. Tillbaka till Sverige hade Monica med sig många funderingar kring Nahin och hans liv på gatan. Hon bestämde sig för att skriva en bok om honom och i början av 2002 reste hon tillbaka till Honduras för att tillbringa en månad med honom och andra gatubarn. Resultatet blev boken *Alex Dogboy* som är ett mellanting av fiktion och dokumentär där flera av personerna är inspirerade eller hämtade direkt från Nahins verklighet. Även om Nahin inte själv varit med om alla händelser som Alex i boken råkar ut för, så är många tagna från andra gatubarn som Monica mött. I Sverige gavs boken ut 2003 på bokförlaget *Opal*, och på spanska 2005 av bokförlagen *Nordan* i Uruguay och *Piedra Santa* i Guatemala. Liksom uppföljaren *Tredje kärleken*, samt hennes senaste bok som är en ungdomsthiller och utkommer i början av nästa år, handlar *Alex Dogboy* om gatubarnens svåra situation och det som i Latinamerika kallas för *Limpieza social*, ofta översatt till social städning eller social renhållning. Vilket innebär att man helt enkelt städar bort de element som inte är önskvärda i samhället, som gatubarn, ungdomar, tiggare och prostituerade. Enligt barnrättsorganisationen *Casa Alianza* har 1905 barn och ungdomar under 23 år mördats i Honduras mellan januari 1998 och augusti 2003. I boken får man följa gatubarnens hårda kamp för överlevnad med tiggeri, limsniffning, polisbrutalitet, de vuxnas stora svek, övergivenhet och ensamhet, men också om tillit, vänskap, drömmar och kärlek. Det är alltså inte första gången som Monica skriver en historia från ett latinamerikanskt land eller som temat handlar om orättvisor. Att som författare engagera sig för världen tycker hon är viktigt. Andra teman för hennes böcker har bland annat varit regnskogsskövling och globala miljöproblem, folkmord och krig, och så gatubarn och sociala orättvisor.

Böckerna om Latinamerika

Första gången hon besökte Latinamerika var 1970. Hon seglade då runt på en gammal segelskuta med sin man och försörjde sig genom att skriva artiklar från olika platser de besökte. Under den sex års långa resan på världshaven fick de en son som de döpte till Christofer Tobago. Det var inte tänkt att hon skulle bli författare. Men så blev hon pank och sjuk. Egentligen skulle hon ha skrivit en artikel om konflikten mellan Panama och USA, men det gick inte på grund av ett feberinsjunknande tillstånd. Det var då hon fick idén att skriva en barnbok. Historien lånade hon från sin tre år gamla son som lekte på båten med sin uppdiktade kamrat. Hon skrev boken under den vecka hon var sjuk och den handlar om pojken Oskar Storm och hans påhittade kompis Lilla morsan. Sitt manuskript skickade hon med halvfullständig adress till det största förlag i Sverige hon kunde komma på. De svarade och resultatet blev boken *Oskar Storm på den obebodda ön*, som utkom 1971. Det har sedan dess blivit ett antal fler böcker för barn och ungdomar som är hennes största målgrupp, och hennes böcker har översatts till femton språk. Till Nicaragua kom hon första gången mitt under revolutionen 1979. Monica bodde på gårdar tillsammans med före detta infanterister, som i början av revolutionen lyckades organisera sig i kooperativ, och där uppe i bergen lyssnade hon på deras historier, liv och öden, om orättvisorna, hungern och kampen, om hoppet och framtidsdrömmarna. Bland andra så intervjuade hon Gladys Baez, den första kvinnan som gick med i kampen mot diktaturen och begav sig upp i bergen. När hon återvände till Sverige bestämde hon sig för att skriva en barnbok om Nicaragua. Hon tyckte att det saknades informativa böcker om det verkliga livet för barn på biblioteken, något som just efterfrågats av barn på skolor som hon besökt. Hennes bok *Vi vann! En bok för barn och*

vuxna om Nicaragua kom att bli en reportagebok med intervjuer från sina möten med Gladys Baez, pojken Bismark och barnen Sergio och Chila. Boken som utkom 1981 används fortfarande flitigt runt om på landet skolor.

Barnlitteratur i Centralamerika

I boken *Vi vann* gjordes ett litet tillägg med att om man var intresserad eller ville kontakta en skola i Nicaragua så kunde man höra av sig till Monica. Brev och förfrågningar strömmade in. För att kunna svara och förmedla kontakter startades kulturgruppen *Wiwili*. Man utlyste också barnbokstävlingen *Los niños queremos cuentos* i Nicaragua. Utav de mer än tvåhundra bokmanuskript som skickades in, premierades tre manus och förstapristagaren blev *Un güegüe me contó*, av María López Vigil. För att samla in pengar till att trycka boken i Sverige anordnades ett antal konserter och fester, resterande finansierades av Sida. Boken delades ut på bibliotek och skolor i Nicaragua med förhoppning om att den skulle stimulera till en egen barnlitteratursproduktion i Nicaragua. Meningen var att de två andra böckerna skulle tryckas upp i Nicaragua och finansieras med försäljningen av *El Güegüe* och skötas av den nicaraguanska författarföreningen. Projektet rann dock ut i sanden och det kom inga böcker.

– Jag tycker att en liknande tävling borde göras igen, men den som håller i trådarna måste se till att böckerna trycks och kommer ut, som följer med hela vägen. Det enda förlag som verkar satsa på utgivning av barnlitteratur är *Piedra Santa* i Guatemala och som har *Sucursal* i El Salvador. Förlaget ger också ut läromedel och har försäljare som besöker alla skolor och drar igång läsprojekt, de säljer också sin skönlitteratur till skolorna.

Barnlitteratursutgivning i de centralamerikanska länderna är hårt eftersatt. I Nicaragua, liksom många av de andra länderna, är litteratur överhuvudtaget inget prioriterat område och på landets bibliotek är barnböckerna oftast lättträknade. Monica berättar att nyligen på en bokmessa i Chile, där hennes bok *Alex Dogboy* och Margareta Selanders ungdomsbok *Isabel-tusen mil hemifrån* lanserades på spanska, sa en chilensk författare till dem att: ”Det är egentligen bedrövt att det behövs två utlänningar som kommer till Latinamerika för att vår verklighet ska skildras i barn och ungdomsböcker. Men så länge vi inte gör det själva är vi mycket tacksamma.”

– Den inhemska barnlitteraturen i Centralamerika är mycket liten och ganska så dålig. Men den behövs. Centralamerikanska barn behöver läsa litteratur de känner igen sig i, men det finns det inte mycket av, berättar Monica.

En av hennes mest välkända böcker, ungdomsromanen *Pumans dotter*, som halvdokumentärt handlar om förföljelserna av mayaindianerna i 1980-talets Guatemala, översattes till spanska och trycktes i 5000 exemplar som sålde slut på kort tid. Den nytryckta versionen håller också på att sälja slut. Förlaget planerar nu att ge ut en ”lyxupplaga” med hårda pärmar. Liksom *Alex Dogboy* är boken inköpt till många skolor. I boken får man följa indianflickan Angelina som försöker leta rätt på sin bror och mormor, och allt eftersom hon närmar sig sin födelseby rullas händelserna upp som drev indianerna på flykt i otäcka bilder. Boken tilldelades Nils Holgersson-plaketten och har också blivit filmatiserad. Långfilmen vann en Guldbagge och har också fått elva internationella priser.

Böcker som förändrar och öppnar dörrar

1981 återvände Monica till Nicaragua med intentionen att skriva en ungdomsbok. Under sin tidigare vistelse hade hon fascinerats av ungdomarna i landet, av deras samhällsdelaktighet och engagemang. Hon intervjuade barn och ungdomar som deltagit i

alfabetiseringskampanjen i landet och samlade historier till sin bok. 1984 utkom boken *Uppdraget*. I hennes produktion ingår också en serie lättlästa böcker utgivna på Opal, korta böcker med illustrationer för barn mellan 12-15 år baserade på verkliga händelser. Hittills finns en om Nicaragua, två om El Salvador, två om Guatemala och en om Sverige. Den första boken *Barrikaden* handlar om en pojke som strider på barrikaden under den nicaraguanska revolutionen, om hur han och andra barnsoldater vill befria sitt land från diktatur, bygga skolor och låta alla få utbildning. Boken bygger på verkliga händelser och inspirerades av de kvinnor Monica träffade, som gick runt med foton och letade efter sina försvunna barn. I recensionerna var det några som påpekade att slutet i barnböcker borde vara lyckliga. Men Monica skriver om verkligheten, och i verkligheten är inte alla slut lyckliga. Dock kan den behöva modifieras lite ibland.

- Jag har själv censurerat mig. Jag skrev aldrig i detalj om hur massakern i San Fransisco i Pumans dotter gick till. Om jag hade skrivit vad soldaterna gjorde med de små barnen skulle läsarna ha slutat läsa där.

Monicas böcker fångslar och har många gånger skapat engagemang hos svenska barn för barn i andra länder. Våren 2006 blev hon utsedd till hedersmedlem i UBV. Vid sitt tal till Monica sa Carmen Blanco att många av deras medlemmar blivit engagerade genom att läsa hennes böcker. Monica har under sina verksamma år hunnit få många priser och utmärkelser, men hon säger själv att det pris som hon skattar allra högst är när någon som läst hennes böcker vill läsa fler böcker.

- Om någon skriver att en bok har öppnat porten till böckernas värld, måste det vara, utan tvekan, det bästa priset som en författare kan få. Jag tror också att mina korta böcker, som tar upp teman kring El Salvador, Nicaragua och Guatemala, är en slags broar, broar som har väckt intresse för länderna.

Under senare år har hon intresserat sig mycket för det muntliga berättandet, framför allt för spökhistorier och andra mystiska historier som hon hört barn och vuxna berätta i Sverige och i andra länder som hon rest i. Hon åker fortfarande runt till olika skolor och berättar om sina böcker och historier. Och hon fortsätter att åka runt för att samla på sig nya äventyr och historier från alla världens hörn. Historier som fortsätter att beröra. Som chefen på nationalbiblioteket i Honduras sa under *Alex Dogboy-dagen* "Böcker förändrar läsaren och läsarna av böcker kommer att förändra samhället."

Jennie Wangel